Małgorzata Korytkowska

Wykładniki określoności / nieokreśloności a pewien typ wyrażeń ekspresywnych w języku bułgarskim i polskim

1. Modelowanie na poziomie semantycznym kategorii określoności / nieokreśloności zaowocowało w polskiej literaturze językoznawczej fundamentalnymi pracami, opartymi na teorii referencyjnej lub kwantyfikacyjnej (por. Topolińska 1981; Kocicka-Tomeba, Гаргов 1990; Karolak 2001). Opracowania te pozwoliły ukazać całą złożoność tej problematyki nie tylko w odniesieniu do kształtu modelu, na poziomie semantycznym, ale także do znaków językowych realizujących na poziomie powierzchniowym, w strukturze zdaniowej poszczególne podkategorie tej kategorii semantycznej. Trudność problemu wiąże się także z tym, że w systemach językowych formalizacja kategorii określoności / nieokreśloności może mieć szerszy lub węższy zakres, oraz z tym, że w takich językach jak polszczyzna w ogóle nie doszło do jej zmorfologizowania: realizowana jest wyłącznie przez elementy leksykalne (np. zaimki) lub brak znaku („zero”) o funkcji czytelnej zazwyczaj w szerszym kontekście.

Zakres semantycznej kategorii określoności / nieokreśloności jest w pracach zakreslany różnie: obejmuje funkcje fraz odnoszących się do obiektów przedmiotowych (głównie w ujęciach referencyjnych) lub poszerzony jest na frazę werbalną (w ujęciu kwantyfikacyjnym – por. Kocicka-Tomeba, Гаргов 1990). Wśród wielości problemów opisu szczególnie trudne jest odniesienie się do fraz

stanowiących efekt procesów nominalizacyjnych – fraz, których centrum tworzy *nomen abstractum*, np. *арестуване* – *арестуване на един войник; арестуването на Левски* itp. Analiza cech semantycznych takich fraz, przeprowadzona przez Stanisława Karolaka, stanowi propozycję ich kategoryzacji na podstawie przyjętego przez autora modelu dla kategorii określoności / nieokreśloności. Punktem wyjścia tej kategoryzacji jest tzw. stopień zamknięcia propozycji w powiązaniu z zupełnością / niezupełnością intensjonalną (por. Karolak 2001, 317–319). O stopniu zamkniętości propozycji decyduje to, w jakim zakresie pozycje otwierane przez pojęcie są wypełnione i jaki jest charakter tego wypełnienia. To kryterium pozwala na wyodrębnienie propozycji *zamkniętych* (z wypełnionymi wszystkimi pozycjami przez stałe pojęciowe), *niedomkniętych* (w których część pozycji pozostaje pusta) oraz *otwartych* (wszystkie otwierane pozycje pozostają puste). Na tej podstawie autor uściśla zakres sfery nieokreśloności / określoności: do nieokreśloności należą pozycje otwarte w propozycji i pozycje wypełnione pojęciami intensjonalnie niezupełnymi, do określoności – pozycje wypełnione pojęciami intensjonalnie zupełnymi oraz niedomknięte lub zawierające pozycje puste, których wartości są jednoznaczne (por. Karolak 2001, 317–319). Przyjęte kryteria pozwalają na ustalenia dotyczące klasyfikacji fraz typu *On a promis un mariage – une promesse de mariage*, a także *Un piéton a été renversé – le renversement d'un piéton*: obie frazy reprezentują propozycje niedomknięte i realizują nieokreśloność, podobnie jak fraza *la mort d'un enfant – Un enfant est mort* nie wyraża określoności zdarzenia – „nie może ono być określone, ponieważ nieokreślony jest przedmiot w nim uczestniczący. Rodzajnik określony jest tu znakiem jedności zdarzenia dla danego przedmiotu” (por. Karolak 2001, 318–319).

2. Uwzględnienie przytoczonych ustaleń teoretycznych stanowi podstawę analizy przedstawianego w tym artykule materiału z języka bułgarskiego, który w części przykładów nasuwa pewne problemy interpretacji funkcji występujących wykładników określoności / nieokreśloności.

2.1. Zgodnie z zarysowanym wyżej modelem opisu frazy typu *една / някаква история* // *една / някаква случка* w przykładzie 1) realizują nieokreśloność, mogą też zawierać zaimki nieokreślone *нещо, някакъв*, także brak wykładnika dopuszczający interpretację przez *нещо, някакъв*, por.:

- (1) *Той ми разказа една история / една случка. // Той им разказа някаква история.*

Por. też: *Той изтърси една история. // Цяла вечер той дрънкаше едни (интересни) истории. // Един приятел под влияние на алкохола из-*

търси една мъдрост. // Илия дрънкаше нещо. // И го обзема страх да не изтърси някоя глупост. // Той от време на време ми дрънкаше приказки (= някакви / едни приказки).

Niedomkniętość propozycji i problem, czy puste pozycje mają wartość, którą można określić w sposób jednoznaczny (wówczas należałyby do sfery określoności), ilustrują zdania typu (2):

- (2) *Петко редовно дрънка за журналистика. // Тя дрънка нещо за извънземните.*

W istocie wykładniki typu *история* są informacyjnie bliskie takim wyrażeniom, jak *нещо, случай* – mogą ewentualnie wskazywać na zdarzeniowość, nieraz dodatkowo mogą zawierać ocenę przekazywanej treści, por. *Той ни каза една мъдрост. = Той ни каза нещо, което е мъдро.* itp.

2.2. Wystąpienie zaimka anaforycznego może odsyłać do propozycji, których pozycje argumentowe są określone jednoznacznie lub są nieokreślone, por. (3) i (4):

- (3) *Петър прочете за смъртта на Папата и ми разказа (за) това / тази история // и ми го разказа.*
 (4) *Тази случка с кучето, Пешо и неговите приятели е много известна и Данчо много пъти ми я разказваше.*
 (5) *Петър прочете за смъртта на един полски офицер и ми разказа за това // и ми го разказа.*

Podobnie uzależnione od kontekstu (niejednokrotnie dalekiego, włącznie z odwołaniem się do pamięci odbiorcy) są interpretacje w dalszych przykładach, por.:

Тази история е известна и Никола много пъти я е разказвал. // Тъй де, какви ги дрънкаш! // Такива неща мога да ги дрънкам до утре. // Аз отдавна го дрънкам. // Спомни си какви ги дрънкаше Р.О. когато без време преподписа договора за газа с руснаците...

2.3. Szczególnym przypadkiem są **idiomatyczne wypowiedzenia**, w których pozycja NP_{-k} realizowana jest przez zaimek anaforyczny w postaci *я / ги*, które może być rekonstruowane jako *работа / история // работи / истории* (przy czym leksemy te nie występują w kontekście) i stanowić implikaturę – odsyłać do sytuacji, por.:

Свършихме я! = Свършихме тази работа! [...] = Свършихме това! / Свършихме го!

I w tym wypadku anafora może, ale nie musi (w myśl stosowanego tu modelu opisu) łączyć się z określonością i zamkniętością / niedomkniętością propozycji.

Por. też: *Само ми кажи къде в България може да се намери такова куче и повече не ми се меси. Аз ще я нареждам по-нататък. (= аз ще нареждам това по-нататък).*

И ти да не ми кажеш досега / Из целия град ги разнасяш, а на мене нищо.

Tego typu struktury ulegają sfrazeologizowaniu, por. np.:

- *закъсвам / закъсам я / го 'изпадам в затруднено, тежко положение': От пет изпита можав да взема само един. Закъсах я! (РБЕ 5, 399);*
- *свърших я 'попаднах в тежко, неблагоприятно положение; загазих' (FR II, 281).*

Por. też:

- *свърши се тя / тая / она 'за нещо, което няма да се върне, възстанови, което е безвъзвратно загубено': Не чуваш ли какво четат хората между редовете на вестниците: братушките стигнали до Румъния. Свърши се вече тя. Беше, каквото беше! (FR II, 281);*
- *тънко я преда (диал.) 'усложнявам нещо, като не казвам направо, усуквам': Виждам, че ти е дошъл най-сетне умът, но пак тънко я предеши. (FR II, 425);*
- *усуквам я / го // опявам го (по килфарски неодобр.) 'не казвам истината направо; извъртвам': – Ако трябва да чакаме някого, направо кажи, не го усуквай! // – Ние средняците не пъдим! – Пъдете ги, щом така действувате! Пътят е ясен от устава бе, какво ще я усуквате! (FR II, 456).*

Anaforyczna fraza typu *моята работа* w analogicznej do omawianej tu funkcji w zwrotach frazeologicznych może być zredukowana do zaimka realizującego kategorię osoby gramatycznej – *моята, твоята*, por. np.:

- *свърши се моята / вашата 'загубвам безвъзвратно всичко (сили, влияние, власт и под.): Още ли не си разбрал, че твоята се свърши? Щом жена ти те бие, и аз ще те набия (FR II, 280).*

Tego typu sfrazeologizowane wyrażenia mają jeszcze inne warianty, por. np.:

- *какви ще ги дъвча / какви ще ги ям 'какво друго ще правя, ще бъда принуден да постъпя по един или друг начин; нямам изход': "Дали щял да ги купуванконсуматорът, или не" ... Смешки! Ще ги купува като поп. И ти ще ги купуваши. Какви ще ги дъвчеш. Щом не можеш без тях! (FR I, 466).*

2.4. Anaforyczne frazy typu *тази история / тази случка* mogą występować w strukturach zdaniowych jako komponent tzw. podwojonego dopełnienia, por. np.:

Петър ми я разказа тази история. / Тази история Петър ми я разказа снощи.

W strukturach tego typu dopełnienie pełni funkcję tematyczną, z czym wiąże się ich funkcjonalna okреслоно́сть (por. Guentchéva-Desclés 1994). Por. np. (6):

(6) *Книгата я купих вчера. // Тя го е получила кучето като подарък.*

W zdaniach typu (6) akcent nie może więc padać na frazę dopełnieniową, lecz na inny komponent zdania o funkcji rematycznej (np. na orzeczenie, okolicznik itp.) – w przykładach cytowanych w (6) są to np. frazy *вчера* / *като подарък* lub *купих*. Nie są też oczywiście możliwe zdania z podwojnym dopełnieniem i charakterystyczną dla nich intonacją (akcentem zdaniowym na frazie dopełnieniowej) typu (7) i (8):

(7) **Една книга я купих вчера. // *Тя го е получила едно куче като подарък.*

(8) **Той ми я разказа една история.*

W kontekście wyżej przytoczonych przykładów fraz o funkcji anaforycznej, zredukowanych do elementu zaimkowego, nie zaskakują sfrageologizowane zwroty typu:

- *не ми ги продавай тия / тези // на кого (кому) ги продавай тия 'не се опитвай да ме лъжеш и заблуждавай, мене не можеш да излъжеш, не ти вярвам': Подвеждаш властта и другарите,..., че си лежал в затвора като политически ... Кому ги продавай тия? (FR I, 698);*
- *другиму ги продавай тия (/ тези) 'j.w.': Ти другиму ги продавай тези, че работиш само за идеята и за нищо друго не мислиш (FR I, 279);*
- *тя моята е дълга // тя моята край няма 'за тежки, неприятни, мъчителни преживявания, които са продължили дълго време': – А вие кой бяхте? – Ех, тя моята край няма. // Вельо ме казват, Вельо Киров от Главан. Тя е дълга мойта, ама аз накъсо ще разправа (FR II, 429);*
- *тя моята се е видяла 2. 'Ясно ми е, че за мене няма никаква надежда за по-добро бъдеще, че нищо хубаво не ме очаква': И приказките им знае Рале, и с тях [неперудите] се е радвал на нощта и на месеца, когато сам имаше в сърце радост ... Пък сега? – Тя се е видяла мойта (FR II, 429).*

W ostatnich dwu sfrageologizmach możliwe jest wypełnienie centrum frazy za pomocą leksemu autosemantycznego – *сѣдба*¹.

¹ Por. też przykłady braku wypełnienia centrum frazy przez nomen, które jednoznacznie jest odtwarzane: *Като ти светна един! = Като ти светна един шамар! // Той не беше с всичкия си. = Той не беше с всичкия си ум. // Мятам / Хвърлям му му една. = Мятам / Хвърлям му му една чаша* (por. polskie: *Pójdziem na jednego = Pójdziem na jeden kieliszek*).

2.5. Na tle zanalizowanych wyżej cech struktur zdaniowych zwracają uwagę wypowiedzenia typu:

(9) *Той дойде вчера и ми я изтърси една...*

Oczywiście zdanie to nie reprezentuje struktury typu (7) i (8) (z omówionymi cechami akcentu zdaniowego), które, jak wskazano, są niegramatyczne. W tym wypadku akcent pada na frazę *една*, a więc ta właśnie fraza jest rematyczna.

Takie struktury zdaniowe mają pewne cechy charakterystyczne:

- intonacja nie reprezentuje typu charakterystycznego dla neutralnej intonacji zdaniowej; należy ją zaliczyć do typu wypowiedzeń niedokończonych – brak typowej dla bułgarskiego zdania oznajmującego kadencji lekko opadającej (por. Савицка, Бояджиев 1988); **odznacza się przedłużeniem tonu końcowego** (co oddaje wielokropek) i pewną emfazą akcentuacyjną na końcowym *един / една / едни*; brak pauzy przed *един / една / едни*, która by tę frazę wyodrębniała;
- brak wypełnionego centrum frazy realizującej argument propozycjonalny (np. *история, работа*) – obecny jest tylko wykładnik nieokreśloności, który jest obligatoryjny, podobnie jak krótka forma zaimkowa w pozycji dopełnieniowej, por. niegramatyczne (przy wskazanej wyżej intonacji):

**Той я изтърси ... / *Той изтърси една...*

Por. dalsze przykłady:

- *Той дойде и (цяля вечер) ги дрънкаше едни ... няма да ти разказвам какви.*
- *Той я изтърси една...*
- *Той ги върши / прави едни...*
- *И ти ги говориш едни...*
- *Аз му я изтърсих една...*
- *Аз му ги дрънках едни...*

Parafrazy tego typu wypowiedzeń zawierają elementy, które wskazują na ekspresję (najczęściej są nacechowane pejoratywnie bądź podkreślają zaskoczenie – niemiłe – nadawcy). Niepełna informacyjnie fraza, reprezentowana przez *една, едни* może więc być substytuowana przez np. *лоша / страшна / мръсна / скандална / работа; глупости; невероятни неща* itp., a wyrażenia mają charakter frazeologizmów ograniczonych strukturalnie i dystrybucyjnie (ze względu na zasób występujących leksemów ewentualnych kontekstów poszerzających wypowiedzenie), por. np.:

Той ми я изтърси една... = Той ми изтърси (разказа) една мръсна / скандална / невероятна история. // Той ми изтърси (разказа) една история, не мога да ти опиша.

И ти ги говориш едни... 'глупости говориш'

Свършил я е една... (като кучето на нивата) 'Лоши неща е направил'

2.6. Ekspresywność wypowiedzeń typu *Той ми я изтърси една...* przejawia się więc przez specyficzne cechy formalne (bez względu na występowanie w niektórych z tych wypowiedzeń wyrazów nacechowanych ekspresywnie). Jest to operowanie wykładnikami w postaci zaimków w funkcji anafory i wykładnikiem nieokreśloności przy braku wypełnienia centrum frazy przez *nomen*. Wykorzystany jest także środek suprasegmentalny w formie intonacji zdaniowej. Interpretacji wymaga funkcja zaimków anaforycznych i wykładników *един / една / едни*. Wydaje się, że zaimki mają funkcję odsyłacza do implikatury – nadawca „wie”, o czym był informowany, jaki fakt miał miejsce. Odbiorca może, ale nie musi znać tych faktów, może to być także sygnał kataforyczny – nadawca w dalszej części komunikatu może uściślić informacje brakujące odbiorcy. Interpretacja wykładników *един / една / едни* jest pewnym problemem. Mimo braku pauzy oddzielającej je od reszty struktury można sądzić, że stanowią sygnał predykcji dodanej (realizację jej części), którą odtwarzałyby zdania typu *това са лоши / невероятни истории / неща* itp. Odbiorca uzyskuje więc przekaz zawierający informację o ocenie faktu przez nadawcę. Komponent oceniający sygnalizowany jest w omawianych zwrotach frazeologicznych przez typ struktury, natomiast istotne jest to, że fraza *една история / едно нещо // едни истории / неща* jest pochodną (jak wynika to z parafrazy) pozycji predykatywnej, co uzasadnia wystąpienie wykładników nieokreśloności². Można też tu przytoczyć wyrażenia o takim właśnie kształcie, zawierające nadwyżkę ekspresywną: *Ама и аз съм една... // И той е един...* Mają one odpowiedniki bardziej neutralne: *Ама и аз съм една глупачка. И той е един чешит.*

3. Warto przyrzeć się odpowiednikom analizowanych wyrażeń typu (9) w języku polskim. Nie jest w nim możliwe stworzenie analogicznej struktury formalnej, por.:

(10) *Piotr siedział u nas cały wieczór i je opowiadał jedne...

Możliwe są natomiast struktury zawierające frazy niepełne (przy braku *nomen* – centrum frazy w postaci np. *historia / rzecz*) typu *jedne takie* (ale nie: *jedne lub takie*), por.:

² Co do różnicy funkcjonalnej między wykładnikami bułg. *един* – *някакъв* – wykładnik zerowy i funkcji pol. *jeden*, *pewien* por. Karolak 2001.

(11) *Piotr siedział u nas cały wieczór i opowiadał jedne... // *Piotr siedział u nas cały wieczór i opowiadał takie...

(12) Piotr siedział u nas cały wieczór i opowiadał jedne takie...

– lepiej jednak:

(12) a. Piotr siedział u nas cały wieczór i opowiadał jedne takie historie / takie historie...

Wydaje się także, że interpretacja typów (12) / (12a) nie zawiera jednoznacznego komponentu pejoratywnego, odniesionego do faktu, który sygnalizuje fraza dopełnieniowa.

Podsumowując: analizowane w artykule bułgarskie wypowiedzenia typu *Той ги върши / прави едни... / Аз му ги дрънках едни...* są przykładem zastosowania wykładników określoności (także w funkcji anaforycznej) / nieokreśloności w strukturze nacechowanej ekspresywnie. Ten naddatek semantyczny jest osiągany przez zastosowanie niepełnej strukturalnie frazy (*една / едни*), nietypowo występującego zaimka w funkcji dopełnienia (możliwa jest jego funkcja kataforyczna³) i przez specyficzną intonację. Interpretowanie zastosowanej struktury formalnej jako struktury, która stoi w sprzeczności z cechami zdań z podwojonym dopełnieniem, jest złudne – świadczy o tym inna niż w tych ostatnich strukturach strukturalizacja tematyczno-rematyczna i funkcje fraz.

Literatura

- Guentchéva-Desclés Z., 1994, *Thématisation de l'object en bulgare*, Paris.
 Karolak S., 2001, *O pojęciach określoności i nieokreśloności*, [w:] S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki. Wybór rozpraw*, Warszawa, s. 315–335.
 Косеска-Тошева В., Гаргов Г., 1990, *Българско-полска съпоставителна граматика*, т. II: *Семантичната категория определеност/неопределеност*, София.
 Савицка И., Бояджиев Т., 1988, *Българско-полска съпоставителна граматика*, т. I: *Фонетика и фонология*, София.
 Topolińska Z., 1981, *Remarks on the Slavic Noun Phrase*, Wrocław.

Ekscerpowane źródła

- RBE – *Речник на българския език*, т. 5, София 1987.
 FR – *Фразеологичен речник на българския език*, т. I–II, София 1974–1975.
 Dane z kwerendy internetowej.

³ Por. np. odesłanie do elementu znanego nadawcy i odbiorcy: *Какви ги разказваш!* = *Какви са тези истории, които разказваш!*

The Semantic Variants of Verbs in a Semantic-syntactic Description and Lexicographic Practice (on the Basis of Bulgarian Language)

(Summary)

The problem of establishing the criteria separating homonymic lexical units and their semantic variants is crucial in lexicographic description. The paper illustrates the basis of a semantic-syntactic description of verbs in which the separation of predicative units having the same semantic features is relevant. Confronting the semantic-syntactic approaches with the Bulgarian lexicographic practice allows showing their similarities and differences; it is also pointed out that lexicographic approaches based on the intuition of native speakers lead to certain inconsistencies.